

E S E J R E C E N Z Y J N Y

*Maja Biernacka**Uniwersytet w Białymstoku**Instytut Socjologii¹**ORCID: 0000-0003-3808-8864***O BUDOWANIU PAŃSTWA****Recenzja książki Tomasza Rawskiego *Boszniacki nacjonalizm. Strategie budowania narodu po 1995 roku*** (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2019)

Książka Tomasza Rawskiego została poświęcona tematyce boszniackiego nacjonalizmu po 1995 roku, tj. po zakończeniu trwającej od 1992 roku wojny w Bośni i Hercegowinie – najbardziej krwawego konfliktu zbrojnego w Europie od zakończenia drugiej wojny światowej. Kres położyły jej operacje NATO, po których udało się wypracować trudny kompromis i doprowadzić do porozumienia pokojowego. Zostało ono zawarte 21 listopada 1995 roku w mieście Dayton w Stanach Zjednoczonych – od którego zaczerpnięto jego zwyczajową nazwę – a podpisane 14 grudnia tego samego roku w Paryżu. W toku trudnych negocjacji strony konfliktu zostały zobowiązane do zaprzestania działań wojennych oraz wycofania sił zbrojnych poza strefę zdemilitaryzowaną. Okres ten obfitował w wydarzenia, które stanowią kanwę wzajemnie sprzecznych narracji na temat przeszłości.

W przypadku Bośni i Hercegowiny tematyka pamięci zbiorowej jest interesująca nie tylko ze względu na jej najnowszą historię, ale również wcześniejsze dzieje regionu – w tym: przynależność do Imperium Osmańskiego, administrację austriacką, pod którą oddana została na mocy traktatu berlińskiego z 1878 roku, aneksję przez Austro-Węgry w 1908 roku, powstanie po pierwszej wojnie światowej Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, przemianowanego w 1929 roku na Królestwo Jugosławii, następnie marionetkowego Niepodległego Państwa Chorwackiego ustanowionego w 1941 roku po zajęciu Jugosławii przez państwa Osi, a po drugiej wojnie światowej – Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, do której należała Socjalistyczna Republika Bośni i Hercegowiny jako jedna z sześciu republik. Zmiany przynależności państwowej od XIX wieku i związanych z nią struktur władzy oraz sposobów konstruowania pamięci zbiorowej dotyczącej

¹ E-mail: mmbiernacka@tlen.pl

wydarzeń historycznych w Bośni i Hercegowinie przyczyniły się do powstania rozbieżnych wizji w zakresie tego, czym jest naród.

W warunkach znaczącego zróżnicowania ludności pod względem etnicznym i wyznaniowym, idea narodu jest w tym regionie przedmiotem nieustannych sporów ideowych i konfrontacji o charakterze politycznym. Tematykę tę Rawski podejmuje, skupiając się przede wszystkim na strategiach budowania narodu przez boszniackich nacjonalistów po 1995 roku, na płaszczyźnie polityki pamięci po świeżo zakończonej podówczas wojnie.

Stawia on sobie dwa zasadnicze, wzajemnie powiązane cele. Pierwszym z nich jest przedstawienie perspektywy teoretycznej – nieczęsto przyjmowanej w badaniach nad Europą Wschodnią czy Południowo-Wschodnią, która przypisuje pierwszorzędne znaczenie bardziej kategoriom takim, jak „państwo” i „nacjonalizm”, niż „naród” i „etniczność”. Rawski przyjmuje, podobnie jak czynił to Ernest Gellner (1991), że to idea nacjonalizmu jest pierwotna, a naród stanowi jej ekspresję. Stawia zasadną tezę, że nacjonalizm stanowi siłę, która buduje naród w toku historycznych przemian państwa jako pola politycznego, a nie odwrotnie. Jest to odmienne stanowisko teoretyczne od tego, które było przez wiele dekad wiodące w polskiej socjologii za sprawą badaczy reprezentujących nurt kulturalistyczny, upatrujących fundamentalnych odnośników teoretycznych zwłaszcza w dziedzictwie Antoniny Kłoskowskiej. Drugim celem jest aplikacja przyjętej perspektywy na użytek analizy nacjonalizmu boszniackiego, jego wewnętrznych napięć i sprzeczności.

Rawski argumentuje, że można wyodrębnić dwie zasadnicze logiki i oparte na nich strategie polityki pamięci, które charakteryzowały boszniacki nacjonalizm po 1995 roku. Pierwsza z nich – *konsolidacyjno-antagonizująca* – była reprezentowana przez radykałów. Zorientowana była na wzmacnianie wyobrażeń o spoistości narodu boszniackiego poprzez przeciwstawianie go Serbom oraz Chorwatom, którzy również zamieszkują Bośnię i Hercegowinę, a ponadto kontrastowanie go względem świata zewnętrznego. Druga z nich – zwana *kooperacyjną* – była ukierunkowana na przekraczanie podziałów oraz wzmacnianie współpracy ze wspólnotą międzynarodową, a także Serbami oraz Chorwatami.

Wprawdzie porozumienie z Dayton naznacza początek okresu, który stanowi zasadniczy obiekt zainteresowania Autora uwzględnia on też w swych analizach szerszy kontekst historyczny. Sięga w swej pracy do XIX wieku, tj. do czasów późnego Imperium Osmańskiego, aby ukazać korzenie boszniackiego nacjonalizmu, następnie przedstawia ambiwalencje polityki prowadzonej przez monarchię habsburską na przełomie XIX i XX wieku, aby przejść do międzywojnia, okresu drugiej wojny światowej, czasów socjalistycznej Jugosławii, wojny toczącej się w latach 1992–1995, a w końcu bierze pod lupę specyfikę polityki pamięci odnoszącej się do tego konfliktu.

Kontekst ten służy pokazaniu dynamiki kształtowania się nacjonalizmu boszniackiego oraz wyeksponowaniu trzech artykulacji tego zjawiska. Pierwsza dotyczy jego dziewiętnastowiecznych założeń, których można upatrywać w sposobach

reagowania muzułmańskiej szlachty na procesy rekonfiguracji układu władzy. Z jednej strony, jak słusznie zauważa Rawski, chodzi o odrzucenie protonacjonalistycznego ottomanizmu oraz zerwanie lojalności politycznej wobec Konstantynopola, a z drugiej – dystansowanie się wobec serbskiego nacjonalizmu z głównym ośrodkiem w Belgradzie. Lokalną alternatywą stała się identyfikacja boszniacka traktowana jako narodowa i wykraczająca ponad podziały religijne. Wśród zabiegów na rzecz jej wypracowywania było zbudowanie od podstaw, w ramach polityki realizowanej przez ministra Benjamina Kállaya, systemu publicznej edukacji, w tym międzywyznaniowych szkół średnich. Ufundowano wówczas świeckie instytucje kultury, założono czasopisma skupiające czytelników wokół koncepcji *boszniactwa*, a także opracowano po raz pierwszy na piśmie zasady gramatyki języka bośniackiego.

Druga artykulacja boszniackiego nacjonalizmu przypada na lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku, gdy decentralizacja władzy z federacyjnego centrum w Belgradzie i przeniesienie wielu kompetencji na poziom poszczególnych republik stworzyło możliwości promowania idei narodowych oraz realizowania związanych z nimi interesów w ramach jugosłowiańskiej polityki „braterstwa i jedności”. Trzecia historyczna artykulacja boszniackiego nacjonalizmu miała miejsce w okresie pomiędzy pierwszymi demokratycznymi wyborami 1990 roku a podpisaniem układu z Dayton w 1995 roku, gdy przeciwstawne sobie logiki wzmacniania podziałów i ich przekraczania zostały wprzęgnięte – jak twierdzi Rawski – w jedną ideologię operacyjną. W okresie powojennym ustabilizowały się one, a ich wzajemne napięcie stworzyło szkielet dla tamtejszej architektury instytucjonalnej.

Jeśli chodzi o ten ostatni okres, Autor wskazuje trzy kluczowe momenty zwrotne w procesach kształtowania się układu sił w Bośni i Hercegowinie, a zwłaszcza dla obozu boszniackiego. Przypadają one na lata: 2000, 2006 oraz 2010–2011. W 2000 roku miała miejsce intensyfikacja zaangażowania środowiska międzynarodowego w budowanie instytucji państwowych w Bośni i Hercegowinie. Efektem był wzrost znaczenia zwolenników strategii kooperacyjnej, a tym samym marginalizacja obozu radykałów, popierających wizję konsolidująco-antagonizującą. Sześć lat później odrzucenie pakietu reform konstytucyjnych w Bośni doprowadziło do dezintegracji stanowiska wspólnoty międzynarodowej w sprawie pożądanego kursu misji pokojowej, co stworzyło sprzyjające warunki dla zaistnienia na lokalnej scenie politycznej nowej warty radykałów. W okresie 2010–2011, po nieudanej interwencji środowiska międzynarodowego w proces polityczny, mającej w zamierzeniu jej inicjatorów nadać impet siłom umiarkowanym, doszło nie tylko do dekompozycji obozu boszniackiego, ale wręcz paraliżu instytucjonalnego.

Można mieć wątpliwości czy stanowisko umiarkowane, o którym pisze Rawski, jest zasadnie kwalifikowane przezeń jako nacjonalizm, zwłaszcza że oparte jest na budowaniu pomostu ze środowiskiem międzynarodowym oraz przełamywaniu podziałów między Boszniakami, Chorwatami i Serbami. Warto byłoby termin ten zachować w odniesieniu do stanowiska radykalnego, a w odniesieniu do obu

z nich posługiwać się bardziej pojemnymi określeniami, takimi jak budowanie narodu czy – w zależności od kontekstu – projekty, optyki, strategie itd. narodotwórcze. Pewnym defektem – interesujących skądinąd analiz Rawskiego – jest ponadto posługiwanie się przezeń określeniami: *radykalna artykulacja* oraz *artykulacja umiarkowana* (np. s. 13 i in.). De facto, sprawa nie dotyczy radykalnej ani umiarkowanej artykulacji, ale artykulacji radykalnego bądź umiarkowanego stanowiska, tj. artykulacji własnego stanowiska przez radykałów bądź zwolenników stanowiska umiarkowanego.

Posługując się ramą w postaci dwóch antagonistycznych logik czy strategii budowania narodu, Rawski przedstawia kilka wariantów interpretacyjnych dotyczących kluczowych wydarzeń z czasów konfliktu zbrojnego lat 1992–1995. Wybrane przezeń wydarzenia to: masakra w Srebrenicy i obchody jej rocznicy, odbywające się 11 lipca w Potočarach, a także oblężenie Sarajewa oraz walki o Mostar i związane z nimi rocznice. Różnią się one sposobem, w jaki problematyzowane są kulturowe kryteria przynależności do narodu boszniackiego oraz specyfika jego relacji z państwem.

Aby ukazać te różnice, Autor przeprowadził analizę dyskursu, czerpiąc materiały źródłowe z licznych wydań prasy codziennej oraz periodyków. Pierwszorzędne znaczenie miały w niej teksty zawierające wypowiedzi czołowych aktorów politycznych reprezentujących nacjonalistyczny obóz boszniacki. Wśród tychże tekstów były przedruki przemówień rocznicowych oraz komentarze okółorocznicowe, okolicznościowe wywiady, felietony, eseje i polemiki. Dodatkowo, Rawski przeprowadził analizę tekstów okółorocznicowych autorstwa zawodowych dziennikarzy. Były to zwłaszcza reportaże z przygotowań do obchodów, relacje z ich przebiegu, wywiady z szeregowymi uczestnikami, teksty przeglądowe i wspomnieniowe, a również krótkie formy literackie, w których podejmowane były próby formułowania przekazów politycznych. Analizy te ukazują dynamikę i wewnętrzne sprzeczności w narracjach składających się na boszniacką politykę pamięci.

Warto odnieść się do kwestii terminologicznej, która może być konfundująca dla czytelnika niespecjalizującego się w tej tematyce. Chodzi o tytułowy przymiotnik *boszniacki*, który może być czytelnikowi nieznanym, w przeciwieństwie do przymiotnika *bośniacki*. W rzeczy samej, istnieją oba z przywołanych powyżej terminów i nie są one synonimiczne. Pragnę podkreślić, że Rawski w każdym miejscu w treści swej książki posługuje się nimi w sposób prawidłowy, tak jak i nietożsamymi terminami Boszniacy i Bośniacy.

A mianowicie, przymiotnik *bośniacki* dotyczy Bośni, jej specyfiki, ludności itd., a termin *Bośniacy* oznacza mieszkańców Bośni, niezależnie od ich przynależności etnicznej czy religijnej, a również stosowany jest szerzej w odniesieniu do ludności Bośni i Hercegowiny. Boszniacy stanowią natomiast mieszkającą na tych terenach grupę etniczno-narodową (por. Stanisławski, Szpala 2009; Babić 2012), względnie narodową – z uznawanym przez wielu, ale de facto nieuregulowanym prawnie statusem jako narodu, o czym dalej. Nazwa ta dotyczy również osób przebywających

na emigracji oraz ich potomków, którzy się tak identyfikują (por. np. Jawoszek 2016, 2017). Gdy mowa o *nacjonalizmie boszniackim*, chodzi zatem o nacjonalizm konstruowany i wyrażany przez Boszniaków – jest to istotne zwłaszcza wobec faktu, że współlistnieją oni na terytorium tego samego państwa z ludnością identyfikującą się jako Serbowie oraz Chorwaci.

Tradycyjnie Boszniacy są wyznawcami islamu, w związku z czym alternatywnie bywają nazywani *muzułmanami bośniackimi* lub *Muzułmanami*. Rawski (s. 70, przypis 42) słusznie zaznacza, że druga nazwa winna być pisana wielką literą w odróżnieniu od „muzułmanów jako grupy religijnej zamieszkującej różne obszary Jugosławii”. Należy jednak podkreślić, że ci ostatni – wbrew przywołanemu cytawowi – nie stanowili, ani nie stanowią jednej grupy *sensu stricto*, jak wskazywałby przywołany cytat. Rozróżnienie to pozostaje istotne między innymi w kontekście (re)artykulacji boszniackiego nacjonalizmu w latach 1945–1990, gdy mowa jest w książce o tak zwanej polityce wielkiego „M” i ideologii operacyjnej, w ramach której postulowano przyznanie ludności muzułmańskiej statusu narodu jugosłowiańskiego pod nazwą „Muzułmanie”, a także w treściach dotyczących formacji Młodych Muzułmanów oraz Muzułmańskich Brygad itd. Jak podkreśla Rawski, zabiegi na rzecz przyznania Muzułmanom statusu narodu budziły sprzeciw ze strony *muzułmańskich komunistów* i oponowali oni przeciw eksponowaniu treści religijnych jako elementów kultury narodowej (s. 70). Przy czym: bardziej precyzyjne byłoby określenie w książce tych ostatnich terminem *boszniaccy komuniści*, zwłaszcza że ideologicznym fundamentem tego sprzeciwu było odrzucenie wiary jako swoistej formy fałszywej świadomości. Wielu z nich odeszło od wiary przodków i sami określali się raczej jako Boszniacy niż Muzułmanie.

Poza tym drobiazgiem w recenzowanej książce pojawia się następująca nieścisłość: „Konstytucja nie precyzuje, czy język bośniacki jest językiem narodowym Boszniaków, lecz można o tym pośrednio wnioskować na podstawie faktu jego współwystępowania w dokumencie obok – a nie zamiast – języka chorwackiego i serbskiego” (s. 94, przypis 2). Podczas gdy pierwsza część tego zdania jest zgodna z prawdą, tj. Konstytucja Bośni i Hercegowiny nie stanowi o języku narodowym, to wbrew twierdzeniu Autora w jej treści języki nie współwystępują. Można to sprawdzić pod pierwszym linkiem² opatrzonym tytułem *Dokumentacja Porozumienia z Dayton*, jaki umieszczony został w książce w sekcji 2. *Inne źródła*, 2.1. *Oficjalne dokumenty, raporty i analizy* (s. 232).

Należy w tym miejscu wyjaśnić, że istnieją odrębne wersje językowe, w których dostępna jest Konstytucja, a mianowicie: bośniacka, chorwacka i serbska oraz angielska – z czego jedynie ta ostatnia stanowi akt prawny. Mało kto wie, że wersje w językach: bośniackim³, chorwackim oraz serbskim stanowią jedynie *tłumaczenia* tej

² 11/21/95 Annex 4: Constitution lub dodając: 52607.htm.

³ Jako język Boszniaków uznaje się *bośniacki*. Istnieje też pojęcie język *boszniacki* – o czym Rawski słusznie wzmiankuje w książce, pisząc o poszczególnych stanowiskach ideowych i politykach tożsamościowych (s. 53, przypis 9, s. 84, przypis 69 i 70, s. 89, s. 94, przypis 2).

ostatniej⁴. Paradoks ten wiąże się ze specyficznym statusem Konstytucji, która została pośpiesznie przyjęta w warunkach zaognionego konfliktu zbrojnego jedynie jako Aneks 4 do Ogólnego Porozumienia Ramowego na rzecz Pokoju w Bośni i Hercegowinie (*General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*), czyli właśnie Porozumienia z Dayton⁵. W związku z poważną krytyką brzmienia Konstytucji oraz fundamentalnymi sporami ideologicznymi w Bośni i Hercegowinie – zwłaszcza dotyczącymi kwestii narodowej, nie została ona dotąd ratyfikowana.

Kolejną nieścisłością jest użycie w książce (s. 94), co zdarza się też w – skądinąd cennych – pracach innych polskich autorów (np. Krysieniak 2014; Składowski 2017: 112; Podolak 2017: 24), terminu *narody konstytucyjne* jako rzekomo umieszczonego w treści Konstytucji. Jak można sprawdzić w tłumaczeniach Konstytucji na języki bośniacki, chorwacki i serbski, Boszniacy, Chorwaci i Serbowie są w każdym z nich faktycznie określani jako *narody konstytucyjne*⁶, natomiast w treści oficjalnego dokumentu, którym jest Konstytucja Bośni i Hercegowiny, mają oni jedynie status *ludów konstytucyjnych*⁷. Tę ostatnią informację, tj. dotyczącą określenia Boszniaków w Konstytucji jako jednego z ludów konstytucyjnych, Autor znalazłby również pod pierwszym linkiem umieszczonym w swojej książce w sekcji 2. *Inne źródła, 2.1. Oficjalne dokumenty, raporty i analizy* (s. 232), gdzie jest dostępna treść tego dokumentu⁸.

Wykładnię, bez poczynionej przeze mnie analizy oraz ukazania tego konstytucyjnego paradoksu, można też znaleźć bez sięgania do dokumentów źródłowych w pracach dotyczących kwestii ustrojowych Bośni i Hercegowiny: Sienho Yee (1996: 176), Joseph Marko (2004: 6, 26), James O'Brien (2010: 343), Grewe, Riegner (2011: 18 i nast.), Woelk (2016: 21, 26 i 27) i innych. Fakty, o których mowa powyżej, mają kardynalne znaczenie, gdy mowa o boszniackim nacjonalizmie oraz, generalnie rzecz biorąc, sporach politycznych w Bośni i Hercegowinie o to, czym jest naród.

⁴ Przykładowo, na stronie Biblioteki Sejmowej RP, w sekcji: Konstytucje Świata, Bośnia i Hercegowina, oryginalny dokument w języku angielskim został niepoprawnie skatalogowany w kategorii „tłumaczenia na inne języki” (widnieje tam właśnie ta, jedna pozycja). Link do strony podaje w sekcji: *Inne źródła*.

⁵ Dokument ten jest efektem pracy międzynarodowego zespołu prawników pod kierunkiem amerykańskiego profesora prawa Bruce'a Hitchnera, co jest jednym z argumentów stawiających pod znakiem zapytania suwerenność państwa (por. Krysieniak 2014: 38).

⁶ Wersja bośniacka/chorwacka (identycznie): *Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi* (Ustav Bosne i Hercegovine, prijevod na bosanski jezik 1995/ Ustav Bosne i Hercegovine, prijevod na hrvatski jezik, 1995), wersja serbska: *Бошњаци, Хрвати и Срби, као конститутивни народи* (УСТАВ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, превод на српски језик, 1995).

⁷ *Bosniacs, Croats, and Serbs, as constituent peoples (Constitution of Bosnia and Herzegovina, 1995)*.

⁸ Jest on oznaczony 11/21/95 Annex 4: Constitution; bezpośredni dostęp do Konstytucji pojawia się po dodaniu do linku: 52607.htm.

Dodatkowe obiekcje budzić może sposób, w jaki Autor posługuje się terminami *logika* i *strategia* w kontekście zabiegów podejmowanych na rzecz budowania narodu boszniackiego. Jeśli chodzi o pierwszy z nich, można byłoby spodziewać się, że odnosić będzie się on do sposobu myślenia boszniackich nacjonalistów, upatrywania mechanizmów oraz związków przyczynowo-skutkowych dotyczących zjawisk społeczno-politycznych oraz kulturowych, związanych z koncepcją narodu, pamięcią zbiorową itd. Pojęcie strategii lokuje się natomiast na niższym poziomie abstrakcji i można byłoby oczekiwać, że dotyczyć będzie przemyślanego i systematycznego planu działań w tym zakresie. W książce pojawiają się niefortunne frazy takie jak: „strategia kooperacyjna rozwijała równolegle dwa warianty interpretacyjne” (s. 13), choć w rzeczy samej strategia nie może rozwijać wariantów interpretacyjnych, *à rebours*: może być ona oparta na tychże wariantach. Wprowadzenie klarownego rozróżnienia między logiką a strategią boszniackiego nacjonalizmu i konsekwentne wykorzystanie go w pracy pozwoliłoby nadać cennym skądinąd analizom większy rygor intelektualny.

Niezależnie od pewnych nieścisłości, książka Tomasza Rawskiego stanowi wartościową pozycję. Będzie ona ciekawą lekturą przede wszystkim dla osób zainteresowanych tematyką bałkańską i tamtejszymi nacjonalizmami, ale też socjologów, politologów, historyków oraz innych specjalistów zajmujących się konstruowaniem pamięci zbiorowej, zróżnicowaniem narodowo-etnicznym i wyznaniowym oraz antagonizmami związanymi z konstruowaniem narodu w różnych kontekstach geopolitycznych. Może też znaleźć się w spektrum zainteresowań czytelników zajmujących się polityką międzynarodową, bezpieczeństwem narodowym czy też dyplomacją.

LITERATURA PRZYWOŁANA

- Babić Marko (2012), *Dramat tożsamości narodowej. Muzułmanie bośniaccy*, w: Marta Widy-Behiesse (red.), *Islam w Europie. Bogactwo różnorodności czy źródło konfliktów?* Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, s. 145–154.
- Gellner Ernest (1991), *Narody i nacjonalizm*, tłum. Teresa Hołowska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Grewe Constance, Riegner Michael (2011), *Internationalized Constitutionalism in Ethnically Divided Societies: Bosnia-Herzegovina and Kosovo Compared*, w: Armin von Bogdandy, Rüdiger Wolfrum (red.), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 15, Leiden: Koninklijke Brill N.V., s. 1–64.
- Jawoszek Agata (2016), *Boszniacka diaspora w Europie Zachodniej w świetle kryzysu migracyjnego i rosnącej islamofobii. Media, tożsamość i polityka*, w: Anetta Buras-Marciniak (red.), *Islam i mułmanie w kulturze, literaturze i językach Słowian Południowych*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 213–224.
- Jawoszek Agata (2017), *Problemy tożsamościowe bośniackiej diaspor w Turcji. Zarys problematyki*, w: Katarzyna Majdzik, Józef Zarek (red.), *Tożsamość Słowian zachodnich i południowych w świetle dwudziestowiecznych dyskusji i polemik. Konteksty filologiczne i kulturoznawcze*, Sosnowiec: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 13–127.

- Krysieniel Krzysztof (2014), *Specyfika rozwiązań ustrojowych w Bośni i Hercegowinie*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, Nr 1 (17), s. 35–53, DOI: 10.15804/ppk.2014.01.02.
- Marko Joseph (2004), *Five Years of Constitutional Jurisprudence in Bosnia and Herzegovina: A First Balance*, „European Diversity and Autonomy Papers”, 7, Bolzano/Bozen: Europäische Akademie/Accademia Europea.
- O'Brien James (2010), The Dayton Constitution of Bosnia and Herzegovina, w: Laurel E. Miller (red.), *Framing the State in Times of Transition: Case Studies in Constitution Making*, Washington, D.C.: United States Institute of Peace, s. 332–349.
- Podolak Małgorzata (2017), *Pożycja ustrojowa głowy państwa w Bośni i Hercegowinie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio M, Vol. II, s. 23–41, DOI: 10.17951/m.2017.2.23.
- Rawski Tomasz (2019), *Boszniacki nacjonalizm. Strategie budowania narodu po 1995 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Składowski Konrad (2017), *Podmiot władzy zwierzchniej w Republice Bośni i Hercegowiny*, w: Aldona Domańska, Krzysztof Skotnicki (red.), *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Zasada suwerenności. Problemy wybrane*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 111–124, DOI: 10.18778/8088-830-2.09.
- Stanisławski Wojciech, Szpala Marta (2009), *Bośniacki chaos. Źródła kryzysu politycznego w współczesnej Bośni i Hercegowinie*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, nr 31.
- Yee Sienho (1996), *The New Constitution of Bosnia and Herzegovina*, „European Journal of International Law”, No 7, s. 176–192.
- Woelk Jens (2016), *The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina. Between Nationalism and European Conditionality*, w: Ludovica Benedizione, Valentina Rita Scotti (red.), *Proceedings of the Conference Twenty Years after Dayton. The Constitutional Transition of Bosnia and Herzegovina*, Centro di Studi sul Parlamento, Roma: LUISS University Press – Pola Srl., s. 23–49.

INNE ŹRÓDŁA:

- Biblioteka Sejmowa RP, sekcja: Konstytucje Świata, Bośnia i Hercegowina: <https://biblioteka.sejm.gov.pl/konstytucje-swiata-bosnia-i-hercegowina/> (dostęp 25.07.2020).
- Constitution of Bosnia and Herzegovina*, 1995 (Konstytucja z dnia 14 grudnia 1995 r.), Biblioteka Sejmowa, stan prawny na dzień 1 lipca 2016 r., link do Konstytucji: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/09/Bo%C5%Bnia-i-Hercegowina_ang_010716.pdf (dostęp 25.07.2020).
- General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina (Dayton Agreement)*, 21/11/1995, United Nations Peacemaker, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf (dostęp 25.07.2020).
- Ustav Bosne i Hercegovine, prijevod na bosanski jezik*, 1995 (Konstytucja z dnia 14 grudnia 1995 r. w tłumaczeniu na język bośniacki), Biblioteka Sejmowa, stan prawny na dzień 1 lipca 2016 r., dokument dostępny pod linkiem: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/09/Bo%C5%Bnia-i-Hercegowina_bos_010716.pdf (dostęp 25.07.2020).
- Ustav Bosne i Hercegovine, Prijevod na hrvatski jezik*, 1995, (Konstytucja z dnia 14 grudnia 1995 r. w tłumaczeniu na język chorwacki), Biblioteka Sejmowa, stan prawny na dzień 1 lipca 2016 r., dokument dostępny pod linkiem: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/09/Bo%C5%Bnia-i-Hercegowina_cho_010716.pdf (dostęp 25.07.2020).

УСТАВ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, превод на српски језик, 1995, (Konstytucja z dnia 14 grudnia 1995 r. w tłumaczeniu na język serbski), Biblioteka Sejmowa, stan prawny na dzień 1 lipca 2016 r., dokument dostępny pod linkiem: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/09/Bo%C5%9Bnia-i-Hercegowina_serb_010716.pdf (dostęp 25.07.2020).

Maja Biernacka

ON STATE BUILDING

This essay is dedicated to a book written by Tomasz Rawski titled *Boszniacki nacjonalizm. Strategie budowania narodu po 1995 roku* (Eng.: *Bosniac nationalism. Nation-building strategies after the year 1995*) which was published by Wydawnictwo Naukowe Scholar in the year 2019. Basing on an analysis of contemporary politics of memory in Bosnia and Herzegovina relating to the 1992–1995 war, the author presents two antagonistic nation-building strategies.

Słowa kluczowe: naród, nacjonalizm, polityka pamięci, Boszniacy, Bośnia i Hercegowina

Keywords: nation, nationalism, politics of memory, Bosniacs/Bosniaks, Bosnia and Herzegovina